

**ՀԱՅԱՍՏԱՆ-ԻՐԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ
ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ
ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ**

Հայաստանի Հանրապետության և Իրանի Իսլամական Հանրապետության միջև տնտեսական համագործակցության հիմնասյուները դրվեցին ԽՍՀՄ փլուզումից անմիջապես հետո, երբ նորանկախ Հայաստանի Հանրապետությունը գտնվում էր սոցիալ-տնտեսական ծանրագույն ժամանակաշրջանում, և տնտեսական հարաբերությունները զարգանում էին քայլ առ քայլ՝ ապրանքափոխանակությունից հասնելով մանր առևտրի և ձգտելով իրականացնել խիստ կարևոր համատեղ ծրագրեր: Հարաբերությունների ձևավորման առաջին տարիներին առկա խնդիրներից էին թերևս ոչ միայն տեղեկատվության պակասը, այլ նաև երկրների տնտեսությունների կառուցվածքային տարբերությունները: Իրանը վարում է առավելապես ներփակ պլանային տնտեսությանը բնորոշ քաղաքականություն՝ հովանավորելով իր սեփական ապրանքատեսակները, հարկաբյուջետային և մաքսային քաղաքականություն իրականացնելով ու դժվարացնելով այլ երկրների ապրանքների մուտքը: Հայկական շուկան, ըստ էության, մեծ հետաքրքրություն չի ներկայացնում Իրանի համար, քանզի շուկան բավական փոքր է, և գնողունակությունն էլ ցածր է: Սակայն այս պարագայում խիստ կարևոր է ՀՀ աշխարհագրական դիրքը, որը կարող է կամուրջ դառնալ Իրանի և ԱՊՀ մի շարք երկրների միջև, այսօր արդեն նաև ԵԱՏՄ երկրների, իսկ Իրանը Հայաստանի համար Մերձավոր Արևելքի և Պարսից ծոցի երկրների միջև տնտեսական համագործակցության զարգացման գործում նշանակալի դեր կարող է ունենալ:

ՀՀ-ի և ԻԻՀ-ի միջև դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատումից հետո նախագծվեց հետագա գործունեության ողջ ծրագիրը: 1992 թ. փետրվարի 9-ին ստորագրվեց հարաբերությունների սկզբունքների և նպատակների մասին

հոչակագիրը¹, որտեղ արծարծվում էին երկու երկրների միջև տնտեսական համագործակցության սկզբունքները:

1992 թ. նոյեմբերին ՀՀ նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի հրամանագրով ստեղծվեց «Հայ-իրանական կապերի կոորդինացման միջպետական հանձնաժողովը», որը մեծ ազդեցություն ունեցավ հայ-իրանական տնտեսական հարաբերությունների աստիճանական զարգացման ու ծավալման գործում: Նույն ժամանակամիջոցում՝ 1992 թ., երկու երկրների միջև առևտրատնտեսական հարաբերությունները խթանելու նպատակով Թեհրանում ստեղծվեց «Իրան-Հայաստան առևտրային պալատ»՝ իրանահայ գործարար Լևոն Ահարոնյանի գլխավորությամբ:

1990-ական թվականներին Հայաստանի արտաքին տնտեսական կապերի մեջ Իրանը գրավում էր երկրորդ տեղը՝ զիջելով միայն Ռուսաստանին: 1994 թ. համեմատությամբ երկու երկրների միջև ապրանքաշրջանառությունն ավելացավ երեք անգամ և հատեց տարեկան 200 մլն դոլարի սահմանը: Դրան նպաստեց նաև այն հանգամանքը, որ 1995 թ. ՀՀ-ի և ԻԻՀ-ի միջև ստորագրվեց առևտրատնտեսական համագործակցության վերաբերյալ համաձայնագիրը: Այդ համաձայնագրի 1-ին կետով նախատեսվում էր փոխշահավետության հիման վրա և յուրաքանչյուր երկրի օրենսդրության շրջանակներում զարգացնել երկարաժամկետ առևտրատնտեսական համագործակցություն: Համաձայնագրի 3-րդ կետով միմյանց պետք է տրամադրվեր առավելագույն բարենպաստության ռեժիմ՝ առևտրատնտեսական հարաբերությունների գծով²:

1997 թ. Երևանում կազմակերպվեց իրանական արդյունաբերական և լայն սպառման ապրանքների մեծ ցուցահանդես, որն ունեցավ շարունակական բնույթ: Այդ ցուցահանդեսներն առևտրական, արդյունաբերական ընկերություններին հնարավորություն են տալիս ճանաչելու միմյանց ապրանքանմուշները և փոխշահավետ պայմանագրեր կնքելու: Այս ցուցահանդեսների աշխարհագրությունը հետագայում ընդլայնվեց, և այժմ իրականացվում է նաև Հայաստան-Ռուսաստան և

¹ ՀՀ ԱԳՆ Դիվանագիտական բանբեր, Հայաստան-Իրան, Վենետիկ, 1993 թ., էջ 19:

² Համաձայնագիր ՀՀ կառավարության և ԻԻՀ կառավարության միջև առևտրատնտեսական համագործակցության վերաբերյալ, ՀՀ ԱԳՆ, Պատմադիվանագիտական բաժին, ցուցակ 1, գործ N 286:

Իրան միջազգային արդյունաբերական ցուցահանդես, որին հաջորդում է Երևանյան բիզնես-ֆորումը: Սակայն մինչև այսօր էլ երկու երկրների տնտեսական հարաբերությունների զարգացումը խոչընդոտում են մի շարք խնդիրներ: Դրանք հիմնականում վերաբերում են մաքսային ոլորտին, ինչպես նաև օրենսդրական դաշտի անկատարությանը: Այն հնարավոր կլինի լուծել երկու երկրների մաքսային ու հարկային տոկոսադրույքների իջեցման, արգելքների վերացման, արտահանման ու ներմուծման օրենքների պարզեցման ու դյուրացման ճանապարհով³:

2000-ական թվականների սկզբին նկատվում էր հայ-իրանական առևտրային կապերի որոշակի թուլացում 90-ականների առաջին կեսի համեմատությամբ, քանզի հայկական շուկա թափանցեցին ռուսական ապրանքները, որոնք ավելի որակյալ և «հարազատ» էին Հայաստանին: Հետագայում Հայաստանի շուկա թափանցեցին եվրոպական ապրանքներ, որոնք ինչ-որ առումով դուրս մղեցին թե՛ պարսկական և թե՛ ռուսական ապրանքները⁴: 2000 թ. Իրանը Ռուսաստանից, ԱՄՆ-ից, Բելգիայից հետո գրավեց 4-րդ տեղը⁵: Բոլոր պայմանավորվածություններով հանդերձ իրանական շուկան շարունակում է փակ մնալ հայ արտադրողների համար: Թեև այդ երկրում հայկական ապրանքատեսակների ներմուծումն արգելիլով որևէ որոշում չկա, սակայն իրանական մաքսատանը խոչընդոտներ են ստեղծվում:

Ուշագրավ է, որ ՀՀ բոլոր երեք նախագահներն էլ արտաքին քաղաքականության ոլորտում խիստ կարևորել են հայ-իրանական հարաբերությունները՝ ուշադրության կիզակետում պահելով հատկապես տնտեսական հարաբերությունների բարելավումը:

³ Հայ-իրանական գործարար համաժողովի մասնակիցների դիմումը երկու երկրների օրենսդիր և գործադիր մարմինների բարձրաստիճան պաշտոնյաներին, 21 նոյեմբերի, 1998 թ., ՀՀ ԱԳՆ, Պատմադիվանագիտական բաժին, գործ 84, էջ 46, 47:

⁴ Թորոս Թորոսյան, Հայաստանի Հանրապետության և Իրանի Իսլամական Հանրապետության առևտրատնտեսական կապերը /հիմնախնդիրներ և հեռանկարներ/, Հայաստան. Ֆինանսներ և էկոնոմիկա, Երևան, N 6-7, 2002 թ., էջ 80:

⁵ ՀՀ նախագահ Ռ. Քոչարյանի այցն Իրան, Արաքս, Թեհրան, 24 (107), հունվար, 2002, էջ 20:

2004 թ. առաջին անգամ Հայաստան ժամանեց ԻԻՀ, նախագահը, որով նոր հարթության վրա դրվեցին երկկողմ հարաբերությունները: Մ. Խաթամիի հետ ՀՀ նախագահ Ռ. Քոչարյանը կարևոր քննարկումներ ծավալեց երկկողմ հարաբերություններում առկա խնդիրների լուծման ուղիները գտնելու վերաբերյալ և այցի ավարտին ստորագրեց 7 համաձայնագիր, որոնց զգալի մասը տնտեսական հարաբերություններին էր վերաբերում: 2006 թ. հունվարին Թեհրանում տեղի ունեցավ Իրան-Հայաստան կապերի կոորդինացման միջկառավարական հանձնաժողովի 6-րդ նիստը, որի ընթացքում կողմերն ընդգծեցին «Հյուսիս-Հարավ առանցքում» Հայաստանի պարտադիր մասնակցությունը: Նիստի ժամանակ ԻԻՀ-ի ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարար Դավութ Դանեշ Ջաֆարին գոհունակությամբ արձանագրեց, որ 2005 թ. զգալիորեն աճել է Հայաստան-Իրան առևտրաշրջանառությունը, 2005 թ. Իրանը Հայաստան է արտահանել 150 մլն դոլարի ապրանք, իսկ Հայաստանը՝ 40 մլն դոլարի ապրանք Իրան⁶: Սակայն այս թվերից նկատելի է, որ Իրանը դեռ տեղական արտադրանքի նկատմամբ շարունակում է վարել պրոտեկցիոնիստական քաղաքականություն, ինչով էլ պայմանավորված է հայկական ապրանքների դժվար մուտքն իրանական շուկա:

2006 թ. հուլիսի 5-ին ՀՀ նախագահ Ռ. Քոչարյանն աշխատանքային այցով մեկնեց ԻԻՀ, որի հիմնական նպատակն էր հստակեցում մտցնել միջտնտեսական հարաբերություններում, հատկապես էներգետիկայի ոլորտում՝ հայ-իրանական գազատարի, երրորդ բարձրավոլտ էլեկտրահաղորդման գծի, ինչպես նաև այլընտրանքային ճանապարհի կառուցման բնագավառում⁷:

ՀՀ նախագահ Ս. Սարգսյանի հրավերով 2011 թ. դեկտեմբերի 23-ին Հայաստանում էր գտնվում ԻԻՀ-ի նախագահ Մահմուդ Ահմադինեժադը: Նախագահներն ընդգծեցին Հայաս-

⁶ В Тегеране проходит шестое заседание Межправительственной комиссии по торгово – экономическому сотрудничеству Ирана и Армении, 31 января 2006, http://www.iran.ru/rus/news_iran.php?act=news_by_id&news_id=37132, В 2005 г. товарооборот между Ираном и Арменией составил 190 млн. долл. США, 01 февраля, 2006, http://www.iran.ru/rus/news_iran.php?act=news_by_id&news_id=37160.

⁷ Тегеран и Ереван высоко оценивают уровень ирано-армянского сотрудничества, ИРНА, 18 декабря 2006 года, <http://www.irna.ir/ru/news/view/menu-291/0612181577142243.htm>.

տանի Հանրապետությունում և Իրանի Իսլամական Հանրապետությունում գործարար շրջանակների տնտեսական և ներդրումային գործունեության համար նպաստավոր պայմանների ստեղծման կարևորությունը⁸: Բանակցություններից հետո ԻԻՀ-ի արտգործնախարար Ալի Աքբար Սալեհին հայտարարեց, թե Իրանը և Հայաստանը տնտեսական և առևտրային կապերը խթանելու նպատակով հող են նախապատրաստում ազատ առևտրի համաձայնագրի կնքման շուրջ⁹: 2012 թ. Ապրիլի 29-ին ԻԻՀ-ի նախագահ Մահմուդ Ահմադինեժադն առաջարկեց իր օգնականներին «Պատրաստել ազատ առևտրի գործունեության համար պայմանները»՝ ընդգծելով երկու երկրների միջև տնտեսական հարաբերությունների կարևորությունը¹⁰:

Այսպիսով, հայ-իրանական տնտեսական հարաբերությունների զարգացման կարևոր խնդիրներից են արտահանման և ներմուծման հարաբերակցության կարգավորումը, ներդրումների ներգրավումը: Այս խնդիրների լուծումը զգալիորեն կախված է հայ-իրանական առևտրատնտեսական կապերի հետագա զարգացման և կատարելագործման գործընթացից:

Չնայած հայկական ապրանքները մեծ դժվարությամբ են մուտք գործում իրանական շուկա, սակայն առկա թվերը հուշում են, որ որոշակի ծավալի ապրանք այնուամենայնիվ մտնում է իրանական շուկա: Հայաստանից արտահանվող ապրանքների գերակշռող մասը կազմում են քիմիական արդյունաբերության ապրանքները, մետաղա ջարդոնները, թափոնները, հանքահումքային ապրանքները, երկաթի նշանակության օգտագործման ապրանքները:

Իսկ ահա Իրանից Հայաստան ներկրվել են կենսական նշանակության ապրանքներ, օրինակ՝ կաթնամթերք, ձու, չորացված մրգեր, տոմատի մածուկ, սոխ և սխտոր, մրգեր, ցորեն, բրինձ, ինչպես նաև նավթային կոքս, բիտում, որն օգտագործվում է ասֆալտի մեջ, ծծմբաթթու, ազոտական թթու,

⁸ ՀՀ նախագահի և Իրանի նախագահի համատեղ հայտարարությունից, 23.12.2011 թ., <http://www.aravot.am/2011/12/23/287212/>.

⁹ Iran, Armenia mulling free trade agreement, Tehran Times, Dec.25 2011, <http://www.tehrantimes.com/economy-and-business/93896-iran-armenia-mulling-free-trade-agreement>.

¹⁰ The Armenia-Iran Relationship: Strategic implication for security in the Sout Caucasus region, Ed. by Claude Moniquet and William Racimora, European Strategic Intelligence & Security Center, 2013, p. 8.

տարբեր տեսակի քիմիական նյութեր և տարրեր, գորգ և այլն¹¹: Ընդհանուր առմամբ Իրանից Հայաստան ներմուծվում է ավելի քան 600 անուն ապրանք՝ Հայաստանից Իրան արտահանվող շուրջ 100 անուն ապրանքի դիմաց¹²:

Որոշ տվյալներով Հայաստանում գրանցված են իրանական մոտ 2000 ձեռնարկություններ: Իսկ 2016 թ. դրությամբ Իրանում չի գրանցվել ոչ մի հայկական ընկերություն: Իրանի նման քաղաքականությունը կարող է կապված լինել նրա նկատմամբ իրականացված պատժամիջոցների և սեփական արտադրողին պաշտպանելու հետ: Իրանի և միջազգային վեցնյակի միջև 2015 թ. ձեռք բերված միջուկային համաձայնությունից հետո Իրանի նկատմամբ մի շարք պատժամիջոցներ հանվեցին, որը հնարավորությունների լայն դաշտ է բացում իրանական գործարար աշխարհի առջև: Իրանական կողմը կարող է վերանայել ՀՀ-ի նկատմամբ իր տնտեսական քաղաքականությունը, որը մեծապես կնպաստի հայ-իրանական առևտրային համագործակցությանը: Հայաստանն առավել արդյունավետ կարող է համագործակցել Իրանի հյուսիսային նահանգների հետ: Այսօր Ատրպատականը՝ Իրանի հյուսիսային նահանգը, որին սահմանակցում է Հայաստանը, վերածվում է խոշոր բիզնես-նահանգի: Մոտ 3 միլիոնանոց Թավրիզի ավելի մեծ առևտրաշրջանառություն ունի, քան Հայաստանը, նրա բյուջեն մի քանի անգամ ավելի մեծ է, քան Հայաստանի Հանրապետության բյուջեն: Առկա տեղեկատվության համաձայն՝ Թավրիզի բյուջեն կազմում է Թեհրանի բյուջեի մոտավորապես 30%-ը: Ակնհայտ է, որ Ատրպատական նահանգի ղեկավարությունը, հաշվի առնելով նրանց թյուրքախոս լինելու հանգամանքը, պետք է որ ցանկություն ունենա մեծացնելու առևտրաշրջանառությունը սահմանակից երկրի հետ:

Այսօր հայ-իրանական տնտեսական համագործակցությանը կարող են նպաստել համատեղ ծրագրերի իրականացումը, օրինակ՝ հնարավոր է Իրանից կիսավարտ ապրանքատեսակները բերել Հայաստան, ամբողջական մշակման են-

¹¹ ՀՀ մաքսային ծառայություն, ՀՀ արտաքին առևտուրն երկիր-ապրանք կտրվածքով (2010-2011 թթ.), <http://www.customs.am/Content.aspx?itn=csCicsa2011>.

¹² Ինչ ենք վաճառում Իրանին և ինչ ենք այնտեղից ներմուծում. ՀՀ-Իրան առևտրի իրական պատկերը (ինֆոգրաֆիկա, <http://b4b.am/news/25.01.2016> թ.):

թարկել և դարձնել պատրաստի արտադրանք, վրան փակցնել «Արտադրված է Հայաստանում» և արտահանել միջազգային շուկա: Հատկապես դա դառնում է արդիական Հայաստանի՝ ԵԱՏՄ-ին անդամակցելուց հետո: Հայաստանը նաև օգտվում է ԵՄ 28 երկրներ արտոնյալ պայմաններով ապրանք ներմուծելու իրավունքից:

ՀՀ-ի համար եղ ծրագրերը, որոնք կյանքի են կոչվել կամ մնացել են թղթի վրա

Ժամանակին բավականաչափ քննարկվում էր **Մեղրի-Նորդուզի սահմանային շուկայի հարցը**, որն արդյունավետ չգործեց՝ մեխանիզմների բացակայության և օրենսդրական դաշտում առկա հակասությունների պատճառով: Այն մի քանի անգամ բացվեց և փակվեց: Ըստ հայ-իրանական միջկառավարական հանձնաժողովի համանախագահ Ա. Մովսիսյանի. «...այն նպատակները, որ ունեինք, չիրականացան: Փաստորեն դա դարձել էր մի շուկա, որն արդյունք չտվեց»¹³:

2004 թ. Իրանում՝ Ջուլֆայում, ստեղծվեց «Արաս» ազատ առևտրի գոտին, որը ստեղծման առաջին տարիներին ոչ լիարժեք էր գործում: Ազատ առևտրի գոտին ազատված է հարկերից: Հարկային պարտավորություններն անհրաժեշտ չեն նաև արտահանման ժամանակ¹⁴: Այսօր արդեն նկատվում է առևտրի գոտու ակտիվությունը, որտեղ հայկական ընկերությունները ևս կարող են լավագույնս ներկայացնել իրենց արտադրանքը:

Հայ-իրանական բանակցություններում առանձնահատուկ տեղ էին զբաղեցնում **Քաջարան-Մեղրի թունելի վերաբերյալ** քննարկումները, որը սակայն ֆինանսական խնդիրների պատճառով չիրականացավ:

Հայաստան-Իրան հարաբերությունների հաստատումից ի վեր բանակցությունների օրակարգում է գտնվել **Հայաստան-Իրան երկաթգծի** կառուցման ծրագիրը, որը տնտեսական անվտանգության և մեկ երաշխիք կդառնա Հայաստանի համար: Բնականաբար քննարկումների հենց սկզբից էլ կող-

¹³ Հարցազրույց ՀՀ էներգետիկայի և բնական պաշարների նախարար (2001-2014 թթ.), Հայ-իրանական միջկառավարական հանձնաժողովի համանախագահ (2006-2014 թթ.) Արմեն Մովսիսյանի հետ, հունիսի 15, 2013, Երևան:

¹⁴ Իրանը հայ գործարարներին լայն հնարավորություններ է առաջարկում սահմանամերձ «Արաս» ազատ առևտրի գոտում, 11.11.2014, <http://www.yerkirmedia.am/wap.php?act=news&lan=hy&id=23005>.

մերը գիտակցում էին, որ այն բավական ֆինանսներ պահանջող ծրագիր է, և որ դրա կառուցման մեջ երկու երկրներն էլ ունեն իրենց շահերը: Հայաստանը, այսպիսով, կարող է դուրս գալ շրջափակված վիճակից: Իրանը ցանկանում է այլընտրանքային ճանապարհի ունենալ դեպի Եվրոպա, ինչպես նաև խորացնել համագործակցությունը ԵԱՏՄ երկրների հետ: Սակայն Հայաստանի տարածքում կառուցվող երկաթգծի արժեքը որոշ տվյալներով կազմելու է 3 մլրդ 200 մլն դոլար, որը Հայաստանն այս պահին չի կարողանում հայթայթել¹⁵: Մինչույն ժամանակ 2016 թ. փետրվարին Ադրբեյջանի նախագահի Իրան կատարած այցի շրջանակներում ԻԻՀ-ի նախագահ Հ. Ռոհանին մամուլի ասուլիսի ժամանակ նշեց, որ մինչև 2016 թ. ավարտը Իրանի և Ադրբեյջանի երկաթգծերը կմիավորվեն¹⁶: 2016 թ. դեկտեմբեր ամսվա տվյալներով դեռ այդ աշխատանքներն ավարտված չեն, և երկաթգծերի միանալուն դեռ շատ կիլոմետրեր կան:

Հատկանշական է, որ Հայաստանն Իրանի համար դառնում է ցամաքային ճանապարհի այլընտրանք: 2016 թ. նոյեմբերի 23-ին Գերմանիայից Իրան հասան առաջին բեռները նոր, այլընտրանքային ճանապարհով: Բեռնափոխադրությունն իրականացվեց Սև ծովով, հասավ Փոթի նավահանգիստ, այնուհետև երկաթգծով Հայաստան՝ մինչև Երասխ կայարան, այնտեղից էլ բեռնատար մեքենաներով հասցվել է Իրան: Համաձայն Իրանի միջազգային տրանսպորտի ասոցիացիայի քարտուղար Ղուլամհոսեյն Ամիրի. «Բեռնափոխադրման ծախսը նոր ուղիով կազմեց 1-2% ավելի ցածր»¹⁷, քան Թուրքիայի տարածքով անցնելու դեպքում: Հաշվի առնելով, որ վերջին տարիներին Թուրքիայի տարածքով Եվրոպայից եկող բեռների տեղափոխումը խնդիրներ է առաջացնում, կարծում ենք, որ այս նոր ուղղությունը գերակա կդառնա Իրանի Իսլամական Հանրապետության համար: Իսկ տարիներ հետո հնարավոր է հավելյալ ֆինանսական հատկացումներ հայթայթելու պարագայում անդրադառնանք Հայաստան-Իրան երկաթգծի կառուց-

¹⁵ Հայաստան-Իրան երկաթգծի 3 մլրդ 200 մլն-ը ծրագրի համար ներդրում է անհրաժեշտ <http://galatv.am/hy/news/3-200/>.

¹⁶ Рухани: Железные дороги Ирана и Азербайджана будут соединены к концу года <http://kavkasia.net/Azerbaijan/2016/1456259604.php>.

¹⁷ 1st European Cargo Bypasses Turkey to Reach Iran, November 22, 2016, <https://financialtribune.com/articles/domestic-economy/54005/1st-european-cargo-bypasses-turkey-to-reach-iran>.

ման ծրագրին, ինչը շատ ավելի կհեշտացնի այդ բեռների փոխադրման գործընթացը:

Դեռևս 1992 թ. փետրվարի 9-ին կնքված հայ-իրանական հռչակագիրը ներառում էր էներգետիկ բնագավառում համագործակցության հարցեր: Առաջին անգամ **Հայաստան-իրան գազատարի ծրագրի** գաղափարն արծարծվել է 1992 թ. միջկառավարական համաձայնագրում: 2007 թ. մարտի 19-ին ի վերջո բացվեց հայ-իրանական գազատարի առաջին հատվածը: ԻԻՀ-ի նախագահ Մահմուդ Ահմադինեժադը բարձր գնահատելով Հայաստանի հետ ձեռք բերված համաձայնություններն էներգետիկայի, գազի, նավթի և ջրային ռեսուրսների ոլորտներում, նշեց. «Այդ ծրագրերի իրականացումը կամրապնդի երկու երկրների հարաբերությունները»¹⁸: Ըստ էության այս ծրագրով նախատեսվում էր ԻԻՀ-ից ստանալ գազ, որը վերածվելու էր էլեկտրաէներգիայի և արտահանվելու էր Իրան երկու երկրների միջև կառուցված **բարձրավոլտ էլեկտրահաղորդման** երկու գծերի միջոցով: Այսօր արդեն աշխատանքներ են տարվում բարձրավոլտ էլեկտրահաղորդման 3-րդ գծի կառուցման ուղղությամբ, որով էապես առաջընթաց կգրանցվի երկու երկրների միջև էներգետիկ համագործակցության բնագավառում: **էլեկտրահաղորդման 3-րդ** գծի հիմնարկերը տեղի է ունեցել 2010 թ. և պետք է ավարտին հասցվի 2017 թ.: Իրան-Հայաստան 400կՎ երկշղթա օդային գծի՝ Հայաստանում կառուցվող հատվածի երկարությունը մոտ 279 կմ է: Իրան-Հայաստան 400 կՎ երրորդ էլեկտրահաղորդման գծի և «Նորավան» ենթակայանի կառուցումը հնարավորություն կտա երկու երկրների էներգահամակարգերի միջև էլեկտրաէներգիայի փոխանակման հզորությունը 350ՄՎտ-ից հասցնելու մինչև 1000ՄՎտ-ի¹⁹, որը կբարձրացնի առաջին հերթին Հայաստանի Հանրապետության էներգետիկ անվտանգության մակարդակը: Այս ծրագիրը կյանքի կոչելը հնարավորություն կընձեռի տա-րածաշրջանի էներգետիկ համակարգերին միանալու իրար և

¹⁸ Президент ИРИ: Иран не видит никаких преград на пути дальнейшего развития взаимоотношений с Арменией, 20 марта 2007, http://www.iran.ru/rus/news_iran.php?act=news_by_id&news_id=45638.

¹⁹ Հայ-իրանական էլեկտրահաղորդման 3-րդ գծի կառուցման համար իրանական կողմը կտրամադրի 107,9 մլն եվրո գումար, 13.08.2015, <http://armenpress.am/arm/news/815250/hay-iranakan-elektrahaxordman-3-rd-gtsi-karucman-hamar.html>.

առանց խոչընդոտների անհրաժեշտության դեպքում միմյանց փոխանցելու էլեկտրաէներգիա:

Այսօր արդեն քննարկվում է նաև գազի հետ կապված նոր ծրագիր: 2016 թ. օգոստոսի 4-ի ՀՀ կառավարության որոշման համաձայն՝ կստեղծվի «Էներգաիմպէքս» փակ բաժնետիրական ընկերությունը, որը հնարավորություն կընձեռի ավելացնելու բնական գազի ներկրումն Իրանի տարածքից՝ առավել արդյունավետ դարձնելով Իրան-Հայաստան գազամուղի օգտագործումը²⁰: Հետագայում փորձ է արվելու իրանական գազը Վրաստան արտահանելու, ինչն իրականում ձեռնտու է բոլոր կողմերին: Վրաստանը հնարավորություն կստանա բազմազան դարձնելու գազի ներկրման աղբյուրը՝ ի հակակշիռ ադրբեջանականի: Հայաստանը, հանդիսանալով տարանցիկ երկիր, կստանա տարանցիկության վճար կամ դրան համարժեք գազ, որը կհոգա նրա էներգետիկ անվտանգության խնդիրները: Իրանն իր հերթին կմեծացնի գազի արտահանման աշխարհագրությունը:

1998 թ. սկսած՝ շարունակվում են **էլեկտրաէներգիայի փոխշահավետ սեզոնային փոխանակումները**: Հայաստանն ամառային ամիսներին էլեկտրաէներգիա է տրամադրում Իրանին, փոխարենը այն ստանում է ձմեռային ամիսներին:

Հայաստան-Իրան էներգետիկ համագործակցության մեկ այլ ծրագիր է Հայաստանի տարածքում համատեղ **նավթավերամշակման գործարանի** կառուցումը: Այն եռակողմ ձևաչափ ուներ՝ Հայաստան-Ռուսաստան-Իրան: Նախատեսվում էր Հայաստանում իրանական նավթի բազայի վրա կառուցել նավթավերամշակման գործարան: Այս պայմանագիրն առայժմ սառեցված է, որի հիմնական պատճառը թերևս նավթի գնի շուրջ եղած անհամաձայնությունն է²¹:

Կողմերը որոշեցին մեկ այլ ծրագիր իրականացնել՝ **պատրաստի նավթամթերքներ** տեղափոխել Հայաստան՝ Թավրիզ-Արարատ ձգվող 8 մատնաչափ տրամագծով խողովակաշարով, որը բավարարելու է Հայաստանի պահանջարկը: Միջազգային նավթային շուկայում տեղի ունեցող փոփոխություններն

²⁰ Կստեղծվի «Էներգաիմպէքս» ընկերություն, 4 օգոստոս 2016, <http://www.gov.am/am/news/item/12562/>.

²¹ Տեղեկանք Հայ-իրանական տնտեսական համագործակցության համատեղ նիստի քննարկմանը ներկայացվող հարցերի մասին, ՀՀ ԱԳՆ, պատմադիվանագիտական բաժին, գործ 84, էջ 95:

անկայուն իրավիճակ են ստեղծել նավթամթերքների գնագոյացման ոլորտում: Նախագծման աշխատանքներն ավարտվել են, վերջնականապես հստակեցվում են խաղի կանոնները²² (Ի.Գ.-Խոսքը վերաբերում է նավթի գնին, և փոխադրման ծախսերին: Այս ծրագիրը դեռևս ամբողջովին օրակարգից դուրս չի եկել):

Իրանական կողմը մեծ ցանկություն ունի ներգրավվելու Հայաստանում **հողմակայանների կառուցման** գործում, ինչի համար 2,5 մլն դոլար դրամաշնորհ է տրամադրել, որպեսզի փորձնական հողմակայան կառուցեն Պուշկինի լեռնանցքում²³: Այն շահագործման է հանձնվել 2006 թ.: Այսօր ևս քննարկվում են այդ ոլորտում համագործակցության խորացման հարցեր:

Երկու երկրների միջև էներգետիկ ոլորտի համագործակցության հաջորդ հատման կետը **Արաքս գետի վրա կառուցվող հէկ-երն են:** Այն լինելու է երկու հիդրոէլեկտրակայանից բաղկացած կասկադ, մեկը Հայաստանի կողմում՝ Մեղրիում, մյուսը՝ Ղարաչիլանում՝ Իրանում: Շինարարության ամբողջ ֆինանսական խնդիրը կլուծի իրանական կողմը, որը հէկ կառուցելուց հետո, 15 տարի կշահագործի այն և արտադրված էներգիայով հետ կվերցնի իր ներդրումը, որից հետո Մեղրիի հէկ-ը սեփականության իրավունքով կհանձնվի Հայաստանի Հանրապետությանը²⁴: Մեղրու հէկ-ի կառուցման հիմնարկեքն արվեց 2013 թ. նոյեմբերի 8-ին, իրականացվել են գեոդեզական աշխատանքները, սակայն դեռևս 2016 թ. դրությամբ շինարարական բուն աշխատանքները չեն սկսվել, որը բացատրվում է իրանական կողմի ոչ բավարար ֆինանսական հատկացումներով:

Հայաստանի անկախացումից ի վեր **գերսաշրջությունը** հայտարարվեց մեր երկրի տնտեսության առանցքային ճյուղերից մեկը: Եթե անկախության տարիներին Իրանից Հայաստան այցելում էին բացառապես իրանահայեր, քաղաքական

²² Հարցազրույց ՀՀ էներգետիկայի և բնական պաշարների նախարար (2001-2014 թթ.), Հայ-իրանական միջկառավարական հանձնաժողովի համանախագահ (2006-2014 թթ.) Արմեն Մովսիսյանի հետ, հունիսի 15, 2013, Երևան:

²³ Пути эффективной интеграции энергосистем стран Южного Кавказа, Баку, Ереван, Тбилиси, 2004, с. 43.

²⁴ Սարիբեկյան Գ., Երկվորյակ ՀԷԿ-ը շուտով լույս աշխարհ կգա, 17/09/2010, <http://www.hraparak.am/2010/09/17/erkvoryak-heke-shutov-luys-ashxarh-kg/>.

գործիչներ և առևտրի ոլորտի ներկայացուցիչներ, ապա արդեն 2000-ականների սկզբներից Իրանի քաղաքացիները սկսեցին աստիճանաբար բացահայտել իրենց հարևան երկրին: Հայաստանն իրանցիների կողմից լայնածավալ սկսեց բացահայտվել 2008 թ.-ից: Այսպիսով, 2006 թ. Հայաստանի սահմանը հատել են մոտավորապես 30 հազար իրանցի, 2007 թ.՝ մոտ 40 հազար, 2008 թ.՝ մոտ 43 հազար, 2009 թ.՝ մոտ 87 հազար, 2010թ. մոտ 120 հազար, 2011թ. մոտ 134 հազար²⁵:

2012 թ. նկատվեց իրանցիների հոսքի նվազում, որը հիմնականում կապված է Իրանի նկատմամբ իրականացված պատժամիջոցների հետ, որն արդեն ազդում էր քաղաքացիների վրա, քանզի իրանական ռեալը օրօրի արժեզրկվում էր:

2016 թ. ՀՀ-ն և ԻԻՀ-ն որոշեցին վերացնել մուտքի արտոնագրերը երկու երկրների միջև: «Քաղաքացիների առանց մուտքի արտոնագրերի այցելությունների մասին» փոխըմբռնման հուշագիրը վավերացնելու հարցը քննարկվեց և ընդունվեց խորհրդրդարանում: Նախատեսվում է, որ այցելությունների ժամանակ քաղաքացին առավելագույնը մինչև 90 օր կարող է գտնվել տվյալ երկրում²⁶: Դա կարող է լինել անընդհատ 90 օր, կարող է լինել ընդհատումներով 180 օրվա ընթացքում: Առանց վիզայի ռեժիմը բնականաբար կխթանի զբոսաշրջիկների նոր հոսք ու կստեղծի առավել նպաստավոր պայմաններ ՀՀ-ի և ԻԻՀ-ի քաղաքացիների փոխադարձ այցելությունների համար:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

1. Իրանի նկատմամբ պատժամիջոցների չեղարկումից հետո Հայաստանում կարծում էին, թե Իրանը կվերանայի տնտեսության ոլորտում իր նախկին քաղաքականությունը, հատկապես հարևան երկրների նկատմամբ: Ցավոք մինչ այս պահը դեռ Իրանը վարում է սեփական արտադրանքի հովանավորման քաղաքականությունը, ինչով դժվարացնում է այլ երկրների մուտքն իրանական շուկա:
2. Առևտրատնտեսության ոլորտում հարաբերությունների

²⁵ Հարցազրույց ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարության զբոսաշրջության և տնտեսական զարգացման վարչության պետ Մելիսկ Ապրեսյանի հետ, ապրիլի 3, 2012 թ., Երևան:

²⁶ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական դատարանի որոշումը, 14.06.2016 թ., <http://www.concourt.am/armenian/decisions/common/2016/pdf/sdv-1281.pdf>.

խորացման միակ կռվան կարող է հանդիսանալ որոշ ապրանքատեսակների նկատմամբ երկուստեք արտոնյալ պայմանների ստեղծումը:

3. Թե՛ Իրանը և թե՛ Հայաստանն ըստ էության շահագրգռված են տնտեսական հարաբերությունների զարգացման հարցով: Իրանը կարող է օգտվել Հայաստանի՝ ԵԱՏՄ-ի անդամակցությունից և ԵՄ արտոնյալ համագործակցությունից՝ իր ապրանքներն այդ շուկաներ առավել բարենպաստ ռեժիմով հասցնելու համար:
4. Հայաստանը պետք է առանց արգելքի իր ապրանքները ներկրի Իրան և նաև Իրանի տարածքով դուրս գա այլ շուկաներ:
5. Այսօր հայ-իրանական գազամուղն աշխատում է ոչ իր ամբողջական հզորության չափով: 3-րդ բարձրավոլտ էլեկտրահաղորդման գծի, իսկ հետագայում նաև 4-րդի կառուցմամբ հայ-իրանական էներգետիկ ոլորտում մենք նոր որակ և ռազմավարական հեռանկարներ կարող ենք արձանագրել:
6. Զբոսաշրջության ոլորտում անհրաժեշտություն է նկատվում խորացնելու աշխատանքները տուրօպերատորների, հյուրանոցների հետ: Հատկապես մարտ ամսին անհրաժեշտություն է զգացվում համակարգելու ժամանող իրանցիների խմբերի այցը, կազմակերպելու տարատեսակ միջոցառումներ: Բնականաբար, այդ օրերին ՀՀ ոստիկանության և Ազգային անվտանգության մարմիններն առավել ինտենսիվ աշխատանք պետք է իրականացնեն՝ կանխելու հնարավոր առաջացած խնդիրները: